

UDK:355/359+34:1(575.1).1:316

**CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIMDAGI “KASBIY MADANIYAT”
TUSHUNCHASINING MOHIYATI VA QARASHLARI**

Abduraxmonov Shavkat Kaxxorovich

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqola chaqiriqqacha harbiy ta'lim kontekstida kasbiy madaniyat konsepsiyasini ko'rib chiqish va tahlil qilishdir. U kasbiy madaniyatning mohiyati va asosiy jihatlarini, uning bo'lajak harbiy mutaxassislarni tayyorlash uchun ahamiyatini ko'rib chiqadi. Maqolada fuqarolik va harbiy fan va amaliyot sohasidagi mutaxassislar tomonidan taqdim etilgan ushbu konsepsiyaning turli nuqtai nazarlari yoritilgan. Kasbiy madaniyat tushunchalarini chaqiriqqacha harbiy ta'lim jarayoniga kiritish jihatlari va ularning bo'lajak harbiy mutaxassislarning sifatlarini shakllantirishga ta'siri tahlil qilinadi. Bunday tadqiqotlar natijasida yoshlarni Qurolli Kuchlar saflarida xizmatga tayyorlash jarayonida kasbiy madaniyatning ahamiyati to'g'risida xulosalar chiqarish rejalashtirilgan.*

Kalit so'zlar: *kasbiy madaniyat, chaqiriqqacha harbiy ta'lim, ma'naviyat, harbiy xizmat, konsepsiya, harbiy mutaxassis.*

**СУЩНОСТЬ И ВЗГЛЯДЫ НА ПОНЯТИЕ “ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ
КУЛЬТУРА” В ДОПРИЗЫВНОМ ВОЕННОМ ОБУЧЕНИИ**

Аннотация. *Данная статья представляет собой обзор и анализ концепции профессиональной культуры в контексте допризывного военного обучения. Она рассматривает сущность и основные аспекты профессиональной культуры, ее значение для подготовки будущих военнослужащих. В работе освещаются различные точки зрения на данное понятие, представленные специалистами в области гражданской и военной науки и практики. Анализируются аспекты внедрения концепций профессиональной культуры в процесс допризывного военного обучения и их влияние на формирование качеств будущих военнослужащих. В результате такого исследования планируется сделать выводы о значимости профессиональной культуры в процессе подготовки молодежи к службе в рядах Вооруженных сил.*

Ключевые слова: *профессиональная культура, допризывное военное обучение, духовность, военная служба, концепция, военный специалист.*

THE ESSENCE AND VIEWS ON THE CONCEPT OF “PROFESSIONAL CULTURE” IN PRE-CONSCRIPTION MILITARY TRAINING

Annotation. *This article provides an overview and analysis of the concept of professional culture in the context of pre-prescription military training. She examines the essence and main aspects of professional culture, its importance for the training of future military personnel. The paper highlights various points of view on this concept, presented by experts in the field of civil and military science and practice. The aspects of the introduction of professional culture concepts into the process of pre-prescription military training and their impact on the formation of the qualities of future military personnel are analyzed. As a result of such a study, it is planned to draw conclusions about the importance of professional culture in the process of preparing young people for service in the Armed Forces.*

Keywords: *professional culture, pre-prescription military training, spirituality, military service, concept, military specialist.*

Chaqiriqqacha harbiy ta'limdagi kasbiy madaniyat harbiy-texnik tayyorgarlik, intizom, mafkura va ijtimoiy me'yorlarni o'z ichiga olgan keng majmuaviy jihatlarni qamrab oladi. Bu nafaqat jangovar ko'nikmalarni shakllantirish, balki mas'uliyat, halollik va jamoaviy ish qadriyatlarini joriy etishdir. Kasbiy madaniyatning turli nuqtai nazarlari uning shaxsiy rivojlanishiga ta'siri, xizmat muhitiga moslashish usullari va samarali harbiy xizmat uchun asos yaratishni o'z ichiga oladi. Bo'lajak harbiy xizmatchilarni o'qitish va tayyorlash jarayonini optimallashtirish uchun ushbu jihatlarni o'rganish muhimdir. Chaqiriqqacha harbiy ta'limdagi kasbiy madaniyat, shuningdek, harbiy axloqqa moslashish, xilma-xillikni hurmat qilish va harbiy guruh ichidagi o'zaro munosabatlarga ta'sir qiladi. Ushbu jihatlarni tahlil qilish bo'lajak harbiylarning kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan samarali, muvozanatli ta'lim tizimini yaratishga yaqinlashtiradi.

V.N. Skvortsovning ta'kidlashicha, “madaniyat” so'zining etimologiyasi ikkita asosiy jihatga ega. Bir tomondan, u kult, hurmat va qadrilik bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tomondan, u qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va boshqalar kabi amaliy faoliyatning turli shakllari bilan bog'liq. Bu ikkilik madaniyatning turli sohalarida, masalan, fan, din, falsafa, san'at va boshqalarda aks etadi. Madaniyatshunoslik bo'yicha katta izohli lug'atda “madaniyat” tushunchasining mohiyati moddiy, ijtimoiy va qadr-ma'nolik jihatlar asosida tushuntiriladi. M.S. Kagan, o'z navbatida, belgilangan ijtimoiy

normalar va ma'naviy qadriyatlar orqali “madaniyat” tushunchasining falsafiy asoslariga e'tibor qaratadi va uni “inson va tabiat, inson va jamiyat, inson va ularning o'rtasidagi munosabatlar tizimi” deb ta'riflaydi.

G.V. Baranov konsepsiyasiga ko'ra, “madaniyat” tushunchasi “odamlar avlodlari tomonidan shaxslar va jamoalarning maqbul xatti-harakatlarini dasturlash, amalga oshirish va rag'batlantirish uchun yaratilgan inson faoliyatining axborot vositalari” tizimidir. Tadqiqotchilar madaniyatni shaxslar va tashkilotlarni muayyan maqsadlarga erishishga yo'naltiradigan strategik vosita deb bilishadi. D.S. Lixachevning ta'kidlashicha, “madaniyat har qanday xalq yoki davlat uchun asosiy ma'no va qadriyatdir”.

Umuman olganda, “madaniyat” tushunchasini quyidagi tarkibiy elementlarga bo'lish mumkin:

- insonga xos bo'lgan bilimlar, odatlar, e'tiqodlar va urf-odatlar to'plami;
- inson faoliyati usullari va dasturlari;
- belgilar ko'rinishi va belgilar tizimlarining har xil turlari;
- taqiqlar shaklida ifodalangan irsiy xotira;
- insonning yuqori sifatleri va fazilatlarini rivojlantirish.

Kengroq ma'noda, “madaniyat” tushunchasi “odamlar faoliyati natijalari va ular o'z faoliyatida amalga oshiradigan qobiliyatlar”ni o'z ichiga oladi. Tor ma'noda yoki ma'naviy jihat sifatida madaniyat axloqiy me'yorlar va qoidalar, urf-odatlar va qadriyatlar to'plamidir. Shu sababli, harbiy madaniyat harbiy xizmatchilarning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadigan qadriyatlar, me'yorlar, qoidalar va urf-odatlar majmuasini o'z ichiga oladi, degan xulosaga kelish mumkin, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik harbiy rahbarining madaniyati esa moddiy va ma'naviy faoliyat va xatti-harakatlarning murakkab va ko'p bosqichli hodisasidir.

Ushbu ta'riflarga asoslanib, biz madaniyatning muhim tarkibiy qismlari harbiy xizmatchilar joylashgan atrof-muhit, shuningdek har qanday harbiy tashkilotda o'zlarining ijtimoiy-psixologik klimatning mavjudligi degan xulosaga kelamiz. Madaniyatning ko'p qirraliligini tushunish madaniyat va “faoliyat” tushunchasi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga imkon beradi. E.V. Onishenko ta'kidlaganidek, “madaniyat faoliyatning o'ziga xos xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat turlarining yo'nalishini belgilaydi”.

Madaniyat va faoliyat o'rtasidagi munosabatlarga asoslanib, “kasbiy madaniyat”ni o'rganishda shaxsning faoliyat turini hisobga olish kerak deb taxmin qilish mumkin. Kasbiy madaniyatni ma'lum bir professional odamlar guruhining xususiyatlari sifatida ajratish mehnat taqsimoti va ixtisoslashtirilgan faoliyatning ayrim turlarini ajratish natijasidir. Kasbiy

madaniyatning yuqori darajasi kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan belgilanadi. Kasbiy madaniyat – bu professional guruh a’zolari tomonidan muayyan kasbiy muammolarni hal qilish usullari va yondashuvlarini o’zlashtirishning ma’lum darajasi.

Chaqiruvga qadar boshlang’ich tayyorgarlik harbiy rahbari tomonidan kasbiy madaniyatning mohiyatini tushunish, birinchi navbatda, harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatining mazmuni va xususiyatiga bog’liq va “harbiy madaniyat” tushunchasi bilan chambarchas bog’liq. “Chaqiruvga qadar boshlang’ich tayyorgarlik harbiy rahbarining kasbiy faoliyati” tushunchasining mohiyati tahlil qilindi. E.M. Levinning so’zlariga ko’ra, harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati ko’p o’lchovli hodisa bo’lib, bir nechta mustaqil faoliyat turlarini o’z ichiga oladi. Ushbu faoliyat turlarini yanada o’rganish va aniqlash funksional va faoliyat yondashuvlari yordamida amalga oshiriladi.

Boshqaruv hujjatlarini o’rganish shuni ko’rsatdiki, chaqiruvga qadar boshlang’ich tayyorgarlik harbiy rahbari maqsadlariga qarab quyidagi funksiyalar bilan ajralib turadi: tashkiliy, o’quv, tarbiyaviy, boshqaruv va nazorat.

Chaqiruvga qadar boshlang’ich tayyorgarlik harbiy rahbarining kasbiy faoliyatiga bag’ishlangan boshqaruv hujjatlari va ishlarini faol yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilish amalga oshirildi. S.V. Buninning ishi harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatini quyidagi elementlarni o’z ichiga olgan tizim sifatida ko’rib chiqadi: xizmat va o’quv vazifalarini bajarishda guruhlarni boshqarish, kundalik faoliyatda guruhni boshqarish, kursantlarni o’qitish, guruhdagi tarbiyaviy ishlar va kasbiy mahoratni oshirish. O’z navbatida, I.V. Shevchenko harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatini o’zaro bog’liq boshqaruv, pedagogik va ijtimoiy-huquqiy faoliyat majmui sifatida ko’rib chiqqan.

Yondashuvlarni tahlil qilishdan ma’lum bo’ldiki, harbiy xizmatchining kasbiy faoliyati bir-biri bilan bog’liq bo’lgan qo’mondonlik, pedagogik, tarbiyaviy va harbiy-texnik faoliyatni o’z ichiga oladi. Shunday qilib, “kursantning kasbiy madaniyati” tushunchasining mohiyatini aniqlash chaqiruvga qadar boshlang’ich tayyorgarlik harbiy rahbariga xos bo’lgan ushbu turli xil tadbirlarni hisobga olishi kerak.

Faylasuflar (V.F. Kovalevskiy, O.A. Chernitskiy), sotsiologlar (P.A. Ambarov) va madaniyatshunoslar (A.N. Bystrova, A.I. Kravchenko) asarlari harbiy xizmatchining kasbiy madaniyatini o’rganishga bag’ishlangan. Shu nuqtai nazardan, “kasbiy madaniyat” tushunchasini belgilaydigan tadqiqotchilarning fikrlari qiziqish uyg’otadi (1-jadval).

1-jadval

“Kasbiy madaniyat” tushunchasining mohiyati

Muallif	Tushunchasining mohiyati
P.A. Ambarov	Kasbiy madaniyat uchta asosiy funksiyani bajaradigan madaniyatning quyi tizimlaridan biridir. Birinchi funksiya professional guruhni birlashtirish va unga shaxslarni kiritishdir. Ikkinchi funksiya – maqsadlarni tashkil etish, belgilash va kasbiy faoliyatni nazorat qilish. Uchinchi funksiya – bu professional tajribani saqlash, to‘plash va uzatish.
A.I. Kravchenko	Kasbiy madaniyat – bu ma’lum bir ish sohasi bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarning birlashmasi.
A.N. Bystrova	Kasbiy madaniyat ma’lum bir faoliyatga xos bo‘lgan amaliy ko‘nikmalar, maxsus nazariy bilimlar va muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo‘lgan axloqiy me’yorlar va qoidalarni birlashtiradi.
O.A. Chernitskiy	Harbiy xizmatchining kasbiy madaniyati – bu genetik, dunyoqarash va xulq-atvor darajalari orqali ifodalanadigan ijtimoiy-madaniy ta’lim. U harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatiga o‘ziga xos yondashuvni belgilaydi va harbiy faoliyat davomida shakllangan va to‘plangan qadriyatlar, me’yorlar, kasbiy ahamiyatga ega sifatlar va dunyoqarashni o‘z ichiga oladi. Harbiy xizmatchining ushbu madaniyatini o‘zlashtirish darajasi uning vazifalarni samarali bajarish qobiliyatini belgilaydi.
V.F. Kovalevskiy	Harbiy kasbiy madaniyat – bu harbiy tarix davomida ishlab chiqilgan harbiy faoliyat bilan bog‘liq qadriyatlar majmui. Bunga harbiy vazifalarni bajarish va uning muvaffaqiyatini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan tashkiliy, texnik, ijtimoiy-psixologik va ma’naviy jihatlar kiradi.

P.A. Ambarovanning fikriga ko‘ra kasbiy madaniyat faoliyatning sifat xususiyatlarini ifodalaydi, bizning tadqiqotimizda muhim rol o‘ynaydi. Kasbiy madaniyatga ega bo‘lish, maksimal natijaga erishish uchun maqbul usullardan foydalangan holda faoliyatni yuqori darajada bajarishni anglatadi. Bundan tashqari, kasbiy madaniyat tabiatan normativdir, shu jumladan vaqt sinovidan o‘tgan standartlar va kasbiy vazifalarni bajarish usullari. Ushbu standartlarga

rioya qilish professional maqsadlarga erishish uchun inson resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlaydi.

Pedagogik tadqiqotlarda turli madaniy jihatlarni o'rganadigan va kasbiy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan ishlarni topishingiz mumkin. Masalan, harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatiga bag'ishlangan tadqiqotlar K.V. Bityutskiy va V.A. Spivak tomonidan olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda mualliflar “kasbiy madaniyat” tushunchasi bilan ham shug'ullanadilar. Harbiy xizmatchi uchun kasbiy madaniyat – bu harbiy mutaxassislar tomonidan shakllantirilgan maxsus harbiy bilim, ko'nikma, malaka va kasbiy qadriyatlar. U o'zini harbiy urf-odatlar, marosimlar, ramzlar, shuningdek harbiy xizmatchilarning xatti-harakatlari qoidalari va normalari orqali namoyon qiladi (K.V. Bityutskiy). Kasbiy madaniyat, shuningdek, ma'lum bir kasbning ajralmas qismi bo'lgan va boshqa odamlarning hayotiga ta'sir ko'rsatadigan maxsus aloqa talablarini o'z ichiga oladi (V.A. Spivak).

Harbiy oliy o'quv yurtlari kursantlarining kasbiy madaniyatining pedagogik jihatlarni o'rganish turli olimlar, shu jumladan S.V. Veretin, T.A. Jarova, D.G. Zaprutin, O.A. Chernitskiy va boshqa tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan.

N.P. Murayevning fikriga ko'ra, “harbiy oliy o'quv yurtlar kursantlarining kasbiy madaniyati asoslari” tushunchasi talabalarning kasbiy faoliyatiga ijodiy egaligini rivojlantirishning dastlabki darajasini anglatadi. Ushbu daraja chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik bo'lajak harbiy rahbar uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar to'plami, shuningdek kasbiy va muhim shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq. Shuningdek, u odatdagi kasbiy muammolarni hal qilishda qadriyat yo'nalishlari va asosiy kompetensiyalarni o'z ichiga oladi.

T.A. Jarovaning tadqiqotida kursantlarning kasbiy madaniyati ularning kasbiy faoliyatida yuqori natijalarga erishish va o'zini o'zi takomillashtirish vositasi bo'lib xizmat qiladigan o'quv faoliyatining ko'rsatkichi sifatida taqdim etilgan. Muallif kasbiy madaniyatni kompetensiyaga asoslangan yondashuv kontekstida shakllantirishni ta'kidlaydi, bu erda kursantlarning murakkab va oldindan aytib bo'lmaydigan vaziyatlarda harakat qilish, ularning harakatlarining oqibatlarini anglash va ular uchun javobgar bo'lish qobiliyati rivojlanadi. T.A. Jarova professional madaniyatni professionallik va kompetensiya prizmasi orqali ko'rib chiqish kerak, deb hisoblaydi, ularni shaxsni ichki o'zgartirish zarurligini tushunish bilan to'ldiradi. Kursantlarda kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish muhim jihat bo'lib, bu ularga

o‘zlarining kasbiy madaniyati darajasini ongli va mustaqil ravishda baholashga imkon beradi.

Shunday qilib, tadqiqotchilarning fikrini taqqoslash, kursantning ya’ni chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik bo‘lajak harbiy rahbarning kasbiy tajribasini doimiy saqlash, to‘plash va uzatish, kasbiy madaniyati ma’lum bir konsolidatsiyalangan (professional) guruhga xos bo‘lgan maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar, axloqiy-etik me’yorlar va qoidalar to‘plami sifatida aniqlandi. Tadqiqotchilar chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik bo‘lajak harbiy rahbarining kasbiy madaniyatini ma’lum bir kasbiy guruhga xos bo‘lgan maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar, axloqiy-etik me’yorlar va qoidalar to‘plami sifatida aniqlashga rozi. Muhim jihat bo‘lib kasbiy tajribani doimiy ravishda saqlash, to‘plash va uzatish hisoblanadi.

Tadqiqotlarni tahlil qilish asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Chaqiriqqacha harbiy ta’limda kasbiy madaniyat – bu xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, ko‘nikmalar, malakalar, qadriyatlar va axloqiy me’yorlarning kompleks to‘plamidir.

2. Harbiy oliy o‘quv yurtlari kursantlarining kasbiy madaniyati ixtisoslashtirilgan o‘quv jarayoni, shuningdek intizom, mas’uliyat, halollik, jasorat va boshqalar kabi harbiy kasbiy sifatlarni tarbiyalash va rivojlantirish orqali shakllanadi.

3. Chaqiriqqacha harbiy ta’limdagi mashg‘ulotlarda kasbiy madaniyat, shuningdek, kursantlarga to‘g‘ri qarorlar qabul qilishda va o‘z vazifalarini professional standartlarga muvofiq bajarishda yordam beradigan qadriyat yo‘nalishlari tizimini shakllantirish bilan bog‘liq.

4. Kasbiy madaniyatning muhim tarkibiy qismi kursantlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini tarbiyalash qobiliyatidir, bu ularga o‘z qobiliyatlari va malakalarini doimiy ravishda oshirishga imkon beradi.

5. Kasbiy madaniyat tushunchasi, shuningdek, shaxslararo va kommunikativ kompetensiya jihatlari, jamoaviy harakat qilish qobiliyati va nizolarni hal qilish qobiliyatini o‘z ichiga olgan holda kengaytirilishi mumkin.

Chaqiriqqacha harbiy ta’limda kasbiy madaniyat haqidagi qarashlarning umumiy xususiyatlari uning chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik bo‘lajak harbiy rahbarida kasbiy ko‘nikmalar, qadriyatlar va sifatlarni shakllantirishdagi ahamiyatini tushunishdir. Kasbiy madaniyat tushunchasi dinamik bo‘lib, harbiy oliy o‘quv yurtlari kursantlarining kasbiy o‘zini o‘zi identifikatsiyasini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash uchun asos bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot va yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: «O‘zbekiston» NMIU. 2017. – 592 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. – 46 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: «O‘zbekiston» NMIU, 2020. – 456 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2021. – 464 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 12 yanvardagi “Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishida”gi nutqi.
6. Mirziyoyev Sh.M. 14 yanvar – Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan so‘zlagan nutqi <https://daryo.uz/k/2021/01/13/>
7. Скворцов В.Н. К вопросу об определении понятия «духовная культура» // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина, - 2009. - № 1(3). - С. 48-55.
8. Каган М. С. Философия культуры. - СПб.: Нева, 1996. - С. 48.
9. Баранов Г.В. Гуманитарная культура - фактор инновационной экономики // Экономический рост и конкурентоспособность России: тенденции, проблемы и стратегические приоритеты: Сборник научных статей: В 2-х томах. - М., -2013. - Т. 2. - С. 209.
10. Лихачев Д.С. Декларация прав культуры // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. - 2006. - Т.8. - С. 293-297. [Электронный ресурс]. - URL.: <http://likhachev.lfond.spb.ru/Articles/dec.htm> (дата обращения 04.02.2021).
11. Онищенко Э.В. Формирование историко-педагогической культуры будущего педагога в образовательном процессе вуза: автореф. дис. ... докт. пед. наук. - Киров: ВятГГУ, 2002. - 32 с.
12. Левин Е.М. Педагогические условия формирования готовности будущих офицеров внутренних войск к профессиональной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Чита, 2011. - 24 с.
13. Шевченко И.В. Проблемы подготовки офицерских кадров в вузах ВВ МВД России. - Саратов: Книга, 1999. - 98 с.

14. Амбарова П.А. Профессиональная культура офицеров российской армии в условиях трансформации российского общества: автореф. дис. ... к. социол. н. - Екатеринбург, 2002. - С. 12.

15. Черницкий О.А. Профессиональная культура российского офицера: социально-философский анализ: дис. ... к. философ. н. - М., 2001. - С. 103.

16. Жарова Т.А. О развитии профессиональной культуры будущих военных специалистов // Вестник Казанского технологического университета, - 2010. -С. 140-141.

